

Béres Csaba

Kiút a gazdaságilag fejletlen és depressziós térségek válságából egy befogadó, lokális, zöldgazdaság építésével

A globalizáció mindent átható folyamata következtében bármilyen nagy vagy kis területi egységre koncentrálnó fejlesztési projekt esetében egyaránt figyelembe kell venni a nemzetközi és a hazai társadalmi-gazdasági folyamatokat, mert ezek meghatározóak mind a lehetőségek, mind ezek kiaknázásának hogyanját illetően.

Különösen áll ez a válság által leginkább kedvezőtlenül érintett gazdaságilag fejletlen, vagy a gazdasági szerkezetváltás következtében leépülő, korábban a nehézipar bázisának számító területekre. E tanulmányban ezeket összefoglalóan hátrányos helyzetű térségeknek nevezzük. A rendszerváltás után erősödő területi egyenlőtlenségek kezelése céljából a területfejlesztési politika különféle kedvezményeket próbált nyújtani e leszakadó térségeknek, ezért törvényekben határozták meg azt, hogy mely térségek kerülhetnek be a kedvezményezetttek körébe. Az 1996. évi XXI. sz. törvény társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségeket, tartós munkanélküliséggel sújtott térségeket, az ipari szerkezet átalakítása miatt érintett térségeket, valamint mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségeket különböztetett meg. A 24/2001. (IV.20.) Országgyűlési határozat szerint a következők tartoztak a kedvezményezetttek körébe: társadalmi-gazdasági szempontból elmaradt térségek, az ipari szerkezetátalakítás térségei, mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségek. (VÁTI) Az elmúlt években a fogalmi megnevezés érdemben nem változott, legfeljebb a kezdeményezetttek összetétele.

A rendszerváltás óta számtalan fejlesztési koncepció született az ipari fejlődés által nem érintett, vagy a nehézipar leépülése miatt rozsdaovezetté vált, depressziós térségek életre keltésére. Vegyük például az elmúlt években hazánkban is rendkívül népszerű, Uniós forrásokból működtetett *Leader* elnevezésű vidékfejlesztési programot. A *Leader* projektek százai valósultak meg, miközben más pályázati forrásokból is számtalan fejlesztési program indult el, mégis, a regionális egyenlőtlenségek nem hogy csökkennének, hanem inkább növekedni látszanak. Vörösmarty után szabadon: ment-e a vidékfejlesztési programokkal a világ előbbre? Ment, de csak annyiban, hogy a kevésbé hátrányos helyzetű térségek jobban növekedtek, e fejlesztési források nélkül a versenyképtelen térségek leszakadása valószínűleg még nagyobb lenne. A kistérségek között erősödő differenciálódás figyelhető meg, divergáló növekedési pályákkal. A fejlesztési projektek jótékony hatása elsősorban a viszonylagosan erős versenyképességgel rendelkező, zömében a megyeszékhelyek vonzáskörzetéhez tartozó kistérségekben nyilvánul meg, amelyek a nagyvárosok, megyeszékhelyek innovációs motorjára rá tudtak kapcsolódni. Ezzel szemben a többi, falusi jellegű kistérségek amúgy is gyenge versenyképessége romlott, leszakadásuk erősödött. (Lukovics M. 2008.)

Nyilvánvaló, hogy a globális válság olyan elemi erővel érinti különösen a fejletleneket, a védteleneket, a tartalékokkal nem rendelkezőket, amelyek hatását az egyébként innovatív

fejlesztési projektek egyszerűen képtelenek ellensúlyozni. Itt méretbeli és hatékonysági problémák egyaránt jelentkeznek. Méretbeli kérdések annyiban, hogy a rendelkezésre álló fejlesztési források elégtelenek voltak arra, hogy olyan fejlődési folyamatokat generáljanak a helyi gazdaságban és lokális közösségekben, amelyek a hátrányos helyzetű csoportok nagyobb hányadának életviszonyait kedvező irányban tudták volna megváltoztatni. Hatékonysági kérdések is felvetődtek, mert a projektek sokszor kísérleti jellegűek voltak, nem épültek egymásra, irányuk, célkitűzésük sokszor úgy változott, ahogy az aktuális pályázati kiírások megfogalmazták prioritásaikat. Kevés kistérség vagy település rendelkezik konszenzuson alapuló fejlesztési tervvel, és ahol van is ilyen, a célkitűzések és a megvalósult fejlődés összevetésén alapuló korrekciók rendszerint elmaradnak. Ilyen, a valósággal folyamatos párbeszédben levő fejlesztési tervek hiánya azt eredményezi, hogy az önkormányzatok, a civil szervezetek nem a közép- vagy hosszabb távú fejlesztési céljaikhoz keresnek forrásokat a pályázatok révén, hanem az aktuális pályázati kiírások alapján módosítgatják fejlesztési elképzeléseiket. A pályázati kiírások viszont a központi irányító hatóságok által foglalkoztatott szakértők által fontosnak ítélt célokat fogalmazzák meg. Így a pályázati rendszerben finanszírozott vidékfejlesztés tipikusan felülről vezérelt, és nem eléggé hatékonyan mozdítja elő a hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági és környezeti szempontból egyaránt fenntartható fejlődését.

Ma a leszakadó térségekben élő emberek többsége reményvesztett, mert vagy elemi létfenntartási gondokkal küzd, vagy retteg az elszegényedéstől, a jövőtől. Az itt élők apátiájának, látszólagos közéleti passzivitásának alapja a fájdalmas kiábrándultság a politikai elitből, amely rosszul kezeli a válságot és nem rendelkezik világos elképzelésekkel arról, hogy miképpen oldható meg a többszörös, pénzügyi, gazdasági, környezeti, szociális válságból való kilábolás.

Minél inkább hátrányos társadalmi helyzetben van valaki, annál kevésbé tudja magát kivonni a globális, többszörös válság hatása alól, amelyek áttételekkel ugyan, de hozzánk is begyűrűznek. Az emberi történelem eddigi legátfogóbb, a gazdasági és a társadalmi élet valamennyi szférájára kiterjedő válság negatív hatásai halmozódhatnak azok esetében, akik hátrányos helyzetű térségekben és településeken élnek. Vegyük csak a klímaváltozást. Az egyre gyakoribbá váló extrém időjárási jelenségekkel szemben – árvíz, szélvihar, aszály, tartós rendkívüli meleg – a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjai, az alacsony jövedelműek, a hosszabb ideje munka nélkül levők, az idősek, a betegek védtelenebbek, eszköztelenebbek.

Az energiaválságból, a fosszilis energiahordozók áremelkedéséből eredően bővül az energiaszegénységben élők köre, egyre nagyobb gondot jelent már a közepes jövedelmű háztartásoknak is a fűtési- és közműszámlák fedezése, növekszik a hátralékosok száma. Adósságcsapdában vergődnek a családok tízezrei, az önkormányzatok százai.

A válság rossz kezelése, a kiszámíthatatlan gazdasági viszonyok miatt romlott a vállalkozások helyzete, nehezen és csak kitermelhetetlenül magas kamatokkal lehet hitelekhez jutni. E drága hitelek költségeit a hátrányos helyzetű térségekben működő vállalkozások az elégtelen fizetőképes kereslet, a rossz piaci helyzet miatt nem tudják kitermelni, így érdemben nem

tudnak hozzájárulni térségükben a foglalkoztatás bővítéséhez. Ha a szervezet egésze beteg, a sejtfolyamatok sem működnek megfelelően. A leszakadó kistérségek válságkezeléséhez elengedhetetlen ismernünk magának a globális válságnak a természetét, hazai megnyilvánulását, és ezek fényében felvázolni egy fejlesztési koncepciót.

A globális válság, és ami mögötte van

Többszörös válság (pénzügyi, gazdasági, politikai, energia, élelmiszer, környezeti, klíma, szociális, stb.) van a világban, amely nagyobb értékben sújtja a hátrányos helyzetűeket, a szegényeket, köztük a nőket és a gyermekeket. (Renner, M. 2012.)

A többszörös és elhúzódó válság oka az, hogy a gazdaságilag fejlett országokban az elmúlt évtizedekben követett növekedési stratégia miatt súlyos szerkezeti torzulások következtek be a gazdaságban és a társadalomban. Olyan terhelés és károkozás ment végbe a természeti környezetünkben, olyan fenntarthatatlan tendenciák jelentek meg, amelyek már rövidebb távon is katasztrófális következményekkel, hatalmas gazdasági és társadalmi veszteségekkel járnak.

A világ gazdasága és társadalma fenntarthatatlan pályán halad gazdasági, környezeti, és társadalmi szempontból egyaránt, válságról-válságra bukácsolunk.

Az elmúlt három évtizedben a gazdaságban végbement súlyos szerkezeti torzulások közé kell sorolnunk a következőket: a spekulatív gazdaság térnyerése a reálgazdaság előtt, a mesterséges elavulás beépítése a termékciklusba, a vállalati stratégiában a rövid távú profitmaximalizálás előtérbe kerülése akár a biztonság rovására is, a természeti erőforrásokkal való pazarló bánásmód, stb. Erősödött a *predator* (ragadozó) gazdaság, egyre jobban érvényesül a „győztes mindent visz” elve.

A *shareholder* (részvényes) érdekekre hivatkozva szorítják háttérbe a *stakeholder*-ek (az érintettek) érdekeit, illetve mindkettőt, ha egy szűk csoport akaratáról van szó, amelynek gátlástalan érvényesítése miatt vált járványos méretűvé a rövid távú profitmaximalizálás, háttérbe szorítva a vállalkozások biztonságos működtetését, nem csupán gazdasági, hanem sokszor műszaki szempontból is. (Karbantartás kiszervezése, elmulasztása, amelyek katasztrófákhoz vezetnek.)

A pénzvilág 2008-as összeomlása csak az elsütő billentyűje volt egy többszörös, globális válság kirobbanásának. Valójában a gazdasági válságnak, és benne a magas munkanélküliségnek a gyökere, a végső oka az elmúlt három évtizedben a társadalmi egyenlőtlenség fokozatos növekedése, amely a globalizáció munkahelyeket csökkentő hatása mellett döntő szerepet játszott a társadalom nagy többségét kitevő lakosság fizetőképességének drasztikus leépülésében. Az aggregált kereslet csökkenése fokozott mértékben vezetett a belső piac beszűküléséhez, a kistermelők tönkremeneteléhez. Az elosztási viszonyok eltorzulása, a gazdasági növekedés hasznának a kisajátítása a lakosság felső néhány százaléka által, erősítette a gazdaság szerkezeti átalakulásának, valamint globalizációnak a munkahelycsökkentő hatását.

Az egyenlőtlenségek növekedését, azt, hogy a pénz azokhoz vándorol, akiknek a fogyasztása nem generál a belső piacon érdemi foglalkoztatás-bővülést, rendszerint azzal az ideológiával próbálják egyes elemzők mentegetni, hogy a nagyobb jövedelem több beruházást, nagyobb növekedést, több munkahelyet jelent, vagyis a növekedés haszna lecsepeg az alsóbb osztályok szintjére is. A gond csak az ezzel az ideológiával, hogy a valóságban a gazdaság nem így működik. Lehetséges, hogy a statisztika gazdasági növekedést jelez, miközben a foglalkoztatás stagnál. Valószínű, hogy a gazdasági mítoszok közé kell sorolnunk az a nézetet is, hogy a gazdasági növekedés minden esetben bővíti a foglalkoztatást.

A közgazdasági Nobel díjas Joseph Stiglitz által vezetett, a nemzetközi pénzügyi rendszer megreformálására létrehozott ENSZ bizottság megállapítása szerint a *globális gazdasági válság fő oka a főbb társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenség*, ezen belül a jövedelmi egyenlőtlenség növekedése országokon belül és kívül. (Vandemoortele, M, 2009.)

A gazdasági globalizáció is növelte a profitrátát, miközben a munkajövedelmeket lefelé nyomta. Az új évezredben a profitráta négy évtizedes csúcsot ért el, mialatt az átlag munkás reálbére stagnált vagy hanyatlott. A közepes jövedelmű keresők reálbére is egy helyben állt, miközben a leggazdagabbak jövedelme nőtt. Az egyenlőtlenség és a társadalmi polarizáció az országok széles körében erősödött.

A növekvő egyenlőtlenség következményei a társadalom minden alrendszerében, így a gazdaságban is jelentkeztek, miközben az egyenlőtlenség elmélyülése aláásta a társadalmi és politikai stabilitást is.

Számos vizsgálat bizonyította azt, hogy az *egyenlőtlenség károsan hat a növekedésre*. A jövedelmi egyenlőtlenség, különösen, ha magas szintet ér el, számos olyan következménnyel jár, ami alááshatja a növekedést. Vandemoortele a Nobel díjas J. Stiglitz nyomdokain haladva az alábbiakban foglalja össze az egyenlőtlenség növekedésének következményeit:

- Legyengíti a társadalmi szerződést, amely megalapozza a szociális kohéziót és a politikai stabilitást egy országban. A magas jövedelmi egyenlőtlenség magas bűnözési rátával, konfliktusokkal és alacsonyabb életkilátásokkal jár együtt.
- Állandósítja az elszámoltathatósággal kapcsolatos problémákat a kormányzati intézményekben.
- Csökkenti annak a valószínűséget, hogy a gazdasági és szociális politika képes olyan növekedést generálni, ami lehetővé teszi a hátrányos társadalmi helyzetű csoportok integrálását és emberi fejlődését.
- Elmélyíti a makro-ökonómiai instabilitást az által, hogy az alacsony jövedelmű háztartások kevésbé lesznek képesek alkalmazkodni a gazdasági megrázkódtatásokhoz.
- A gazdagabb csoportok képesek olyan mértékben befolyásolni a politikát, hogy tartósan biztosítani tudják gazdasági előnyeiket, pl. a regresszív adózás, vagy a közbeszerzések, a közpénzek olyan allokációja révén, amely érdekeiket inkább szolgálja, semmint az ország egészének jólétét.

Az elmúlt évtizedekben szerte a világon növekedtek a jövedelmi egyenlőtlenségek, sőt 30 év óta a legszélesebbre nőtt a jövedelmi rés az OECD tanulmánya szerint, főleg a munkaerő-piaci változások, a társadalom felső tíz százalékában bekövetkezett bérnövekedések, és nagymértékben a rossz kormányzati döntések következtében. Az OECD szerint az egyenlőtlenségek növekedésének súlyos következményei lesznek nem csak a társadalomban, hanem a gazdaságban is. (OECD 2011.)

Az elosztási viszonyok torzulásait mutatja, hogy a lakosság felső 1 százalékának aránytalan részesedése a mesterségesen felfuttatott gazdasági növekedésből a többi 99 százalék rovására történt. Az USA-ban pl. 1968 és 2012 között az átlagjövedelem lényegében stagnált, miközben a termelékenység jelentősen, a lakosság felső 1 százalékának jövedelme pedig meredeken emelkedett. (Ruccio, D. 2013. A.)

A gazdasági peremre szorulás és a pénzügyi sebezhetőség párosulva a jövedelmek stagnálásával hozzájárult a pénzügyi válság kitöréséhez. A marginalizálódás és a sebezhetőség jelentős mértékben megmaradt a gazdasági talpra állás idején is. (Ruccio, D. 2013. B.)

Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász a 2012-ben megjelent könyvében a társadalmi egyenlőtlenségek áráról ír. Napjaink megosztott társadalma a jövőnket veszélyezteti – ezt állítja könyve alcíme. Az egyenlőtlenség növekedése a gazdasági válság kitörésének egyik oka. Az utóbbi évtizedekben az egyenlőtlenség növekedett, és ezt számadatokkal is igazolja. Az amerikaiak leggazdagabb öt százaléka birtokolja a háztartások tulajdonában levő összes vagyon kétharmadát. A leggazdagabb 400 amerikai 1992 óta megduplázta az egy munkáórára jutó jövedelmét, miközben az átlagjövedelmek stagnáltak, vagy csökkentek. A válság folyamatosan sebzi meg a közép- és az alsóbb osztályokhoz tartozókat Stiglitz szerint. Az állam és annak intézményei, pl. a szövetségi bank nem a sérülékeny társadalmi csoportokat védi, hanem gyakorlatilag a felső osztályokat segíti azáltal, hogy folyamatosan alacsonyan tartja a kamatlábakat. Stiglitz szerint a pénzügyi világ emberei és a kormányzat láthatólag jól kiszolgálják egymást. A bankok mindig is kaptak rejtett támogatásokat a kormányoktól, de a válság kitörése után masszív pénzügyi segélyekhez jutottak. A bankárok jól kigondolták, hogyan kell megtervezni a nekik hasznot hozó pénzügyi rendszert. Zsákmányszerző, ragadozó módszerekkel élnek, manipulálják a piacot. Az elmúlt évtizedekben a piacokról feltételezték, hogy stabilan működnek, de a pénzügyi válság megmutatta, hogy nagyon is instabilak, aminek pusztító következményei vannak. Bár az utóbbi két évszázadban a piacok működése alapvetően hozzájárult a termelékenység növekedéséhez és az életviszonyok javulásához, azonban az utóbbi évtizedekben végment torzulások következtében a piacok erőteljesen koncentrálták a gazdaságot, gazdasági növekedés hasznát kevesek kezében összpontosították, miközben a növekedés környezeti terheit a társadalom egészére hártották. Az utóbbi években kialakult gazdasági rendszer az állampolgárok többsége szerint sikertelenül és kevésbé hatékonyan működik, ami aláássa a demokráciát is. A politikai rendszer a pénzügyi világ fogja, a piacgazdaságba és a demokráciába vetett hite az embereknek erodálódott. (Stiglitz J. 2012.)

Az utóbbi években megszorodtak a társadalmi egyenlőtlenség növekedésnek következményeit taglaló elemzések. Ezek végkövetkeztetése általában az, hogy a társadalom egy szűk csoportja, amely a spekulatív gazdaságból bőven profitált az elmúlt évtizedekben, és oroszlánrésze van a nyolc évtizede nem tapasztalt méretű válság kirobbantásában, a válság terheit a társadalom vállára igyekszik rakni. Ahhoz, hogy ezt sikeresen megtehessék, szükség volt a politikai elit egy részének aktív támogatására is.

Edward Fullbrook szerint egyre inkább összefonódik a gazdasági és politikai hatalom, létrehozva egy torz gazdasági és politikai rendszert, a *plutonómiát*, amely a lakosság egy százalékának a kezében összpontosítja a jövedelmek növekvő hányadát, kisajátítja a gazdasági növekedés hasznát, korlátozza a versenyt, veszélyezteti a demokrácia érvényesülését is. (Fullbrook, E. 2012)

Stiglitz mellett más gazdasági elemzők is úgy látják, hogy az új évezredben a bankok kaparintották meg a hatalmat a kormányzatok felett, ami lehetővé tette a pénzügyi szféra számára, hogy a hasznot privatizálják, veszteségeiket pedig társadalmasítsák. (Taleb, N. N. 2009.)

Erre a lehetőséget egyebek mellett a spekulatív gazdaság burjánzása teremtette meg. Hatalmas *derivatív* (származékos, újracsomagolt – és árazott – pénzügyi termék) piacok működtek – kicsi fedezet mellett. A pénz szerepe megváltozott, az értékközvetítés helyett a spekuláció került előtérbe, ami a buborékgazdaság burjánzásához vezetett. Warren Buffet ismert amerikai befektető elhíresült mondása szerint a *derivatívák* pénzügyi tömegpusztító fegyverek, veszélyeket hordoznak, amelyek jelenleg lappanganak, de potenciálisan halásosak lehetnek. (Buffet, W. 2002. 15. old.)

Ahogy az előzőekből is kiderült, a globális válság nem hagyta érintetlenül a politikai szférát sem. Ahogy az a 20. század harmincas éveiben, a nagy gazdasági válság idején is látható volt, a társadalmi elégedetlenséget meglovagolva előretörték a szélsőséges, a tőkeellenesség erősödésére építő nacionalista politikai erők. Ma hasonló jelenségek tapasztalhatók. Az emberek bankellenességét, a piactudományból és a demokráciából való kiábrándulását lovagolják meg szavazatmaximalizálási szándékból a populista és nacionalista szövegekkel operáló politikai erők, egyre-másra kemény támadásokat indítanak a szociális piactudomány és a plurális demokrácia ellen, ami azt jelzi, hogy nem csak gazdasági, környezeti és szociális válság van a világban, hanem mélyreható politikai krízissel is kell számolnunk.

A globális válság gyakorlatilag az emberi lét valamennyi szférájára kiterjed. Fokozódik az élelmiszerválság, a gabonafélék, az alapvető élelmiszerek drágulása évek óta tartó tendencia az olajárrobbanás, valamint a nagy népességű fejlődő országok terebélyesedő középosztályának növekvő fogyasztása miatt, de ehhez hozzájárul a bio-üzemanyag termelés is, amikor azt az élelmiszertermeléssel szemben részesítik előnyben számos fejlődő országban.

Az energiaválság (a fosszilis energiahordozók tartósan magas ára, mint önköltségnövelő tényező) akadályozza a válságból való kilábolást, hatalmas méretű energiaszegénységet

eredményez, az olajgazdaság haszonélvezői gátolják a megújuló energiaforrásokra, a zöld gazdaságra való áttérést.

A környezeti válság hatásaival minden nemzet kénytelen szembesülni (extrém időjárási jelenségek gyakoriságának növekedése, klímaváltozás, a biológiai diverzitás, az erdővel borított területek csökkenése, talajerózió, stb.)

A globális válság elhúzódása, a gazdaság talpra állásának erőtlensége, a munkanélküliség világszerte magas szinten való beállása, különösen a fiatalok munkanélküliségének soha nem látott mértékű emelkedése arról árulkodik, hogy a kormányzatok nem megfelelően kezelik a válsághoz vezető problémákat.

A válság rossz globális és hazai kezelése

A válság elhúzódásának oka, hogy a kormányok képtelenek hatékonyan fellépni azon strukturális változások érdekében, amelyek visszaszoríthatnák a fenti fenntarthatatlan folyamatokat.

Nem sikerült érdemben stabilizálni a pénzpiacokat, noha sok ország hatalmas költségvetési terheket vállalva magára öntötte a pénzt a bankszférába, miközben nem sikerült visszaszorítani a spekulatív gazdaságot a túlbujánzás előtti szintre. A válság rossz kezelését jelenti, hogy a nagymértékben megnövekedett államadósság és a költségvetési hiány visszaszorítása miatt jelentős mértékű megszorításokat voltak kénytelen életbe léptetni, amelyek ugyan nem tették egészségesebbé a pénzügyi rendszert, ugyanakkor jelentős mértékben visszafogták a növekedést, főleg amiatt, hogy a korlátozó intézkedések főleg a humánszférát érintették kedvezőtlenül. 2013 április 22.-én elmondott beszédében az Európai Bizottság elnöke, Jose Manuel Barroso is kénytelen volt elismerni, hogy bár szigorú költségvetési politikájukat alapvetően helyesnek tartja, a megszorításokon alapuló válságkezelés elérte a határait, és további politikai és társadalmi támogatásra nem számíthat. (Torello, A.- Robinson F. – Hannon P. 2013.)

Ugyancsak nem tudták a kormányzatok elérni a hitelpiacok megtisztítását a mérgezett pénzügyi termékektől, vagy csökkenteni az olajlobby állami forrásokból való támogatását, lehetővé tenni a zöld energia gyorsabb térnyerését, felgyorsítani a fenntartható, zöld gazdaság fejlődését, amely a válságból való kilábalás lehetőségét teremtette volna meg.

A fentiekén túlmenően hazánkban a válság elhúzódásának alapvető oka a gazdasági szerkezet torzulásai mellett a rossz gazdaságpolitika, a foglalkoztatottságot érdemben növelni, a szegénységet és kirekesztettséget csökkenteni nem tudó társadalompolitika. Csak felsorolásszerűen említjük a magyar gazdasági-társadalmi torzulásokat:

- Duális gazdaságszerkezet: tőkeerős, kiterjedt piaccal rendelkező nemzetközi nagyvállalatok egyfelől, tőkeszegény, beszűkült piaci lehetőségekkel rendelkező kis- és közepes vállalkozások másfelől.

- Az összeszerelő, nagy importhányaddal dolgozó, emellett konjunktúra érzékeny iparágak túlsúlya, amelyek nem túl széles hazai beszállítói körrel rendelkeznek, vagy egyenesen

„szigetszerűen” működnek, lényegében a hazai munkaerőt exportálják, így a magyar hozzáadott érték alacsony.

- Túlzott mértékű külpiaci orientáció, a gazdasági növekedés belső tényezőinek (belső piac) háttérbe szorulása, a lakosság fogyasztásának tartósan érvényesülő korlátozása.

- Magas szintű energiafüggőség, a fosszilis energiahordozók, a nukleáris fűtőelemek magas exporthányada, az energiahatékonysági (hőszigetelés pl.) és zöld energia beruházások nem kellő mértékű támogatása, az energiaszegénységben élők körének bővülése, közmű számla hátralékosok számának növekedése.

- A mezőgazdasági termelés, az állattenyésztés és a hazai élelmiszer-feldolgozás visszaesése, az öntözött területek tizedére csökkenése, a mezőgazdasági foglalkoztatás drámai zuhanása.

- A globalizációhoz való erőtlen alkalmazkodás, a külföldi tőkebehozatalra való túlzott hagyatkozás, ezek munkahelyteremtő gyakorlatának túlértékelése és támogatása, miközben a hazai kkv szektor agyonadóztatott és bürokráciával terhelt.

Magyarországon – figyelembe véve a 2006 óta napjainkig folyamatosan alkalmazott megszorításokat – a kormányzatok valójában strukturális reformokon csak az oktatási, szociális és egészségügyi rendszerekből való forráskivonást értik, amit hatékonyságjavításnak állítanak be. Valójában az átgondolatlan, az adott alrendszerekben dolgozók véleményének teljes figyelmen kívül hagyásával megvalósított átszervezések csak káoszt hoztak eddig, nem hogy javították volna ezen alrendszerek működésének hatékonyságát, hanem egyenesen rontották azt.

A strukturális reformokat alapvetően a gazdasági torzulások kiigazításával kell kezdeni, a fenntartható gazdasági növekedés megalapozásával kell folytatni, ezt követően, vagy ezekkel párhuzamosan kerülhet sor a humánszférával kapcsolatos alrendszerek fenntarthatóságát, működésének hatékonyságát szolgáló reformokra.

A fenntartható gazdasági növekedést azokban az ágazatokban lehet hatékonyan elindítani, amelyek nagyobb hazai hozzáadott értéket tudnak előállítani.

A hazai nagyobb hozzáadott értéket biztosító területek lehetnek: a mezőgazdaság, ezen belül kiemelten az organikus mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás, a vízgazdálkodás – öntözés, erdőgazdaság, belföldi turizmus, gyógy-turizmus, gyógyszer és gyógyhatású termékek gyártása, az energiahatékonysági és zöldenergia beruházások, az innovatív kis- és közepes vállalkozások megerősítése, munkahelyteremtő tevékenységük támogatása. Ezeken a területeken kell keresni a lokális gazdaság fejlesztésének a lehetőségeit is, amely a hátrányos helyzetű térségekben élők számára is megteremti a munkanélküliség, az adósságcsapda, a szegénység hármasszögéből való kitörés lehetőségét.

A válságból való kitörés a fenntartható, befogadó, zöldgazdaság építésével

A fenntartható, befogadó jellegű, zöldgazdaság építésének stratégiája alapvetően kidolgozott, számos nemzetközi dokumentum áll rendelkezésre, amelyek útmutatóul szolgálhatnak a hazai fejlesztési tervek számára is.

Ilyen stratégiának tekinthető az UNEP által 2009-ben közreadott *Globális Zöld Új Megállapodás*, amely a világgazdaság talpra állítását, a foglalkoztatás növelését egy új, zöldgazdaság létrehozása révén látja megvalósíthatónak. Ugyanakkor a világgazdaság helyreállítását összekapcsolta azon kihívások kezelésével, amelyek a klímaváltozásból, az energiabiztonság alacsony szintjéből, a tiszta ivóvízhez való hozzáférés korlátozottságából, az ökoszisztéma leromlásából, és legfőképp a globális szegénység növekedéséből erednek. A *Globális Zöld Új Megállapodás* hátróm alapvető célkitűzést fogalmazott meg:

- a világgazdaság újraélesztését, új foglalkoztatási lehetőségek megteremtését, a sebezhető társadalmi csoportok nagyobb mértékű védelmét,
- a szénalapú energiaforrásoktól való függés csökkentését, az ökoszisztéma leromlásának megakadályozását, valamint a vízhiány felszámolását,
- a *Millenniumi Fejlesztési Célok* elérését célzó programok működésének kiterjesztését azért, hogy 2015-re véget lehessen vetni világszerte az extrém szegénységnek.

Ezen alapvető célok elérésének öt kritikus területét jelölte meg a program:

- régi és új épületek energiahatékonyságának növelése,
- a megújuló energia (szél-, a nap-, geotermikus energia, biomassza) hasznosításával kapcsolatos technológiák fejlesztése,
- a fenntartható közlekedés megteremtésével kapcsolatos technológiák fejlődésének előmozdítása, pl. a hibrid- és elektromos járművek elterjedésének ösztönzése, a nagy sebességű vasúti közlekedési rendszerek alkalmazása,
- a Föld ökológiai infrastruktúrájának megőrzése és jobbá tétele, az ivóvíz-ellátás, az erdők, a termőtalaj, a tengeri élővilág, a korallzátonyok védelme,
- a fenntartható mezőgazdaságra, az organikus élelmiszertermelésre való áttérés ösztönzése. (UNEP 2009.)

Az UNESCO 2011-ben megjelent felhívása úgy fogalmaz, hogy véget kell vetni az eddigi gazdasági gyakorlatnak. A zöld gazdaság fontos eszközt jelent a fenntartható fejlődési pályára állásban, amelynek a végső célja az emberek jólétének az elérése anélkül, hogy a környezet állapota romlana. A gazdasági, környezeti és társadalmi problémákat együtt kell kezelni. A globális kihívásokra innovatív és kreatív megoldásokkal kell reagálni. *A zöld gazdaságtól a zöld társadalomig* kell eljutni, amely a méltányosságon, az egyenlőségen és a befogadáson alapul. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat segíteni kell abban, hogy ki tudjanak törni a szegénységből. Regionális és szubregionális szinten bővíteni kell a humán- és

intézményi kapacitásokat, hogy olyan stratégiák születhessenek meg, amelyek révén csökkenthető a szegénység és el lehet érni a fenntartható fejlődést. (UNESCO 2011.)

A Világbank 2012-ben közzétett *Befogadó zöld növekedés: út a fenntartható fejlődéshez* című kiadványában a zöld növekedés olyan növekedés, ami fenntartható. A zöld növekedés lehetővé teszi a fejlődő országok számára a hosszabb távon is fenntartható, erőteljes gazdasági növekedést, ami biztosíthatja felzárkózásukat, a szegénység csökkentését. A zöld növekedés a „tisza” technológiák alkalmazása révén minimalizálja a szennyezést és a káros környezeti hatásokat. Hatékony a természeti erőforrások takarékos felhasználásában, rugalmas, mert számol a természet veszélyeztetésével, és a környezetgazdálkodás révén a természeti katasztrófák megelőzésére törekszik. Speciális politikai intézkedésekkel a zöld növekedés befogadóvá válik, ezáltal biztosítható, hogy a növekedés hasznából a szegények is részesedjenek olyan mértékben, hogy megszűnjön társadalmi kirekesztődésük. A zöld növekedés összhangba hozhatja a gazdasági növekedést, a környezeti fenntarthatóságot, valamint a társadalmi fejlődést.

A zöld gazdaság bővülésével növekszik a foglalkoztatottság, a zöld munkahelyek száma emelkedik. A foglalkoztatottság növekedése a zöld gazdaságban gyorsabb, mint a gazdaság egészében. A zöld munkahelyek az alacsonyabban képzett dolgozók számára is elérhetők, így reális alapját képezhetik a szegénység csökkentésének. Zöld munkahelyeknek azok tekinthetők, ahol olyan termékeket állítanak elő, olyan szolgáltatásokat végeznek, amelyek nem károsítják a környezetet, és megőrzik a természeti erőforrásokat, ahol a termelés környezetbarát módon folyik és a dolgozók arra törekszenek, hogy takarékosan bánjanak a vízzel és más természeti erőforrással. A gazdaság ilyen területe lehet a megújuló energiatermelés, az energia-hatékony eszközök és berendezések gyártása, szolgáltatások nyújtása az építőiparban és a gépjárműgyártásban, az épületek energiahatékonyságának növelése, az energia tárolása és szállítása. Zöld munkahelyek számának növelésére nyújt lehetőséget az ipari, a mezőgazdasági és a kommunális szennyeződés csökkentése, a szennyező anyagok eltávolítása, az üvegház hatású gázok kibocsátásának mérséklése, a hulladékok feldolgozása és újrahasznosítása. A zöld munkahelyek erőteljese növelésére nyújt lehetőséget az organikus mezőgazdaság, a fenntartható erdőgazdálkodás, a talajerő és a víz minőségének a megőrzése, az élővilág, a vadon élő állatok védelme. (The World Bank 2012.)

Az Európai Bizottság által 2010-ben közreadott közlemény az *Európa 2020* stratégiáról abból indul ki, hogy új kezdetre van szükség, Európának megerősödve kell kikerülnie a gazdasági és pénzügyi válságból. A válság kitörése óta eltelt két év alatt milliók váltak munkanélkülivé, az adósságteher évekig nehezedik majd az európai vállakra, a társadalmi kohézió fokozott nyomás alá került. Az eddigi gyakorlatot folytatva fokozatos hanyatlással kell az európai polgároknak szembenézniük. Rövid távon a válságból való kikerülés a cél. Az euro-övezetben kezelni kell a banki veszteségeket, helyre kell állítani a pénzpiacok egészségét, amihez erős politikai koordinációra van szükség. A fenntartható jövő érdekében azonban távolabbra is kell tekinteni. Intelligens, fenntartható és inkluzív jellegű növekedésre van szükség, amely új munkahelyeket teremt és lehetővé teszi az életszínvonal emelését. Az *EU 2020* stratégia középpontjában a fenntartható, befogadó, zöldgazdaságra való áttérés áll, ezért az Európai

Bizottság szükségesnek tartja az alacsony széndioxid-kibocsátású ágazatok térnyerésének ösztönzését. A fenntartható növekedés megvalósítása azt jelenti, hogy Európát versenyképes, erőforrás-hatékony, alacsony széndioxid-kibocsátású gazdasággá és társadalommá kell átalakítani. (Európai Bizottság 2010.)

Az Európai Bizottság az ENSZ fenntartható fejlődődési világtalálkozójával (Rio+20) összefüggésben 2011-ben kiadott nyilatkozatában megerősítette elköteleződését egy olyan zöld gazdaság építése iránt, amely hozzájárul a szegénység erőteljes csökkentéséhez.

„Olyan gazdaságra van szükség, amely úgy képes növekedést és fejlődést biztosítani, hogy közben javítja az emberek jólétét, tisztességes munkahelyeket teremt, csökkenti az egyenlőtlenségeket, kezeli a szegénység problémáját és megőrzi azt a természeti tőkét, amelytől mindannyian függünk. Egy ilyen gazdaság – a zöld gazdaság – hatékony lehetőséget kínál a fenntartható fejlődés előmozdítására, a szegénység felszámolására, az újonnan jelentkező kihívások és a végrehajtási nehézségek kezelésére.” (Európai Bizottság 2011. 5. old.)

Fenntarthatóvá úgy tehető az európai gazdaság, ha „kizöldítjük”. A „zöld” fogalmához kettős képzet társul: a *természeti környezet megóvása*, valamint a *társadalmi igazságosság, méltányosság, tisztességesség, egyenlőség*, amely megjelenik a zöld civil mozgalmak és a zöld politikai pártok törekvéseiben is. Két arca van tehát a zöldgazdaságnak: egy környezeti és egy társadalmi. (Fulai, Sheng, é.n.)

A zöldgazdaság a termelés, a fogyasztás, a kereskedelem, a beruházás és finanszírozás olyan rendszerét jelenti, amely a környezetet nem károsítva elégíti ki a társadalom effektív (nem pazarló, nem luxus) szükségleteit társadalmilag igazságos, méltányos és tisztességes módon. A *környezeti arca* a zöld gazdaságnak ismét csak kettős: *fenntartható anyag- és energiafelhasználás*.

A *fenntarthatóság* az anyagok felhasználásában azt jelenti, hogy a természeti erőforrásokat csak olyan mértékben vehetjük igénybe, hogy a természet képes legyen azt visszapótolni. Ebben segíteni is kell a természetnek. (Pl. az energianyeresre, vagy balneológiai célra felhasznált termálvíz visszasajtolása a föld alá, erdőtelepítés, komposztálás, hulladékok újrahasznosítása, stb.). Ugyancsak a fenntarthatóság kritériuma az is, hogy a termelés során a melléktermékek és a hulladékok ne károsítsák a környezetet.

A fenntartható energiagazdaságra való áttérés szükségessé teszi a barnagazdaságban (szénalapú gazdaság, olajgazdaság) használt, üvegházhatást okozó *fosszilis energiahordozók* (szén, olaj, földgáz) felváltását *megújuló, „tisztá”, az üvegház hatást nem fokozó energiahordozókkal*: nap-, szél-, víz-, geotermikus energia, stb.

Az energiagazdaság fenntarthatóságának a megteremtésével válik lehetségessé az energiaellátás biztonságának növelése, az importált fosszilis energiahordozóktól való fokozott függetlenedés megteremtése a megújuló energiaforrásokra alapozó decentralizált

energiarendszerrel, amely számtalan, kisléptékű energiatermelő egységből áll. A lakóházakra és közintézményekre telepített napkollektoros és napelemes rendszerek önállóan, szigetesen is működnek, de az okos hálózatok kiépítésével rugalmasan és hatékony módon lehet ezeket a meglévő energiarendszerbe integrálni. A decentralizált energiarendszer nem csak csökkentheti az importenergiától való függőséget a háztartások, a települések, sőt az ország egésze esetében is, de egyben lehetővé teszi az energiatermelés demokratizálását, a természetes monopóliumként működő nagy energiaszolgáltató cégektől való függetlenedést, mert a fogyasztó és az áramszolgáltató egy és ugyanaz a háztartás, intézmény, vállalkozás, stb. lehet.

A zöld gazdaság *társadalmi arculata* a következőket foglalja magában: igazságosság, tisztességesség, méltányosság, lokalitás. Elemei:

- A gazdasági növekedés hasznából való tisztességes részesedés a társadalmi csoportok között a végzett munka értéke alapján, méltányos fizetések, a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése.
- Megújuló energiaforrások használata, energiahatékonyság fokozása révén, a „zöld” termékek szaporításával, a környezetvédelmi ipar fejlesztésével „zöld munkahelyek” teremtése, a foglalkoztatottság emelése, a munkanélküliség radikális csökkentése.
- A felelős gazdálkodás kultúrájának növelése, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának ösztönzése.
- A helyben talált erőforrásokra (természeti, gazdasági, társadalmi, kulturális) alapozva a *lokális gazdaság és helyi közösségek* fejlesztése, a globális folyamatok következtében szétfoslott lokális gazdasági és társadalmi hálók újraszövése, élő helyi gazdaságokból és közösségekből álló globális gazdaság és társadalom szervezése. Gondolkozz lokálisan, cselekedj lokálisan elv következetes érvényesítése.
- A klíma- és energiaválsághoz való aktív alkalmazkodással a településeken munkahelyteremtés, a helyi gazdaság fejlesztése, a helyben lakók számára élhetőbb települési körülmények teremtése.
- Tisztességes kereskedelem, annak megakadályozása, hogy a termelő hasznát a közvetítők, a felvásárlók lefölozzék.
- Az éhezés, a vízhiány felszámolása, legalább alapfokú oktatási és egészségügyi ellátás biztosítása a világon mindenki számára.
- A társadalmi szolidaritás érvényesítése a szegényekkel, a hátrányos helyzetűekkel kapcsolatban, lehetőséget kell teremteni számukra az emberhez méltó életre.

- Biztosítani kell a munkanélküliségből, a szegénységből, a hátrányos helyzetből való kitörést az önfoglalkoztató vállalkozóvá válást támogató mikro-hitellel, a termelő-vagyon megszerzésének lehetővé tételével (szövetkezés).
- A nők és a fiatalok hátrányos helyzetének csökkentése, társadalmi szerepük erősítése.

A hátrányos helyzetű térségek válságból való kitörését lehetővé tevő stratégia elvi alapjai

Tekintettel arra, hogy jelentős regionális egyenlőtlenségek vannak Magyarországon régiók, kisebb és nagyobb települések között egyaránt, eltérőek a települések társadalmi-gazdasági adottságai is, egy országos, vagy nagy régiókra kidolgozott stratégia csak a kereteket adhatja meg, amelyeket az adott kistérség, vagy település sajátos helyzetét alapul vevő fejlesztési tervekkel kell kitölteni.

A tervezési folyamatra eddig a *felülről lefelé építkezés* volt a jellemző, amely a centralizálás, mint államszervezési elv történelmi dominanciájából adódik alapvetően, de hatalomkoncentrációs politikai szándékokból is táplálkozik.

Ha ki akarunk törni a szorongató, többszörös válságból, amely döntően az elmúlt három évtized fenntarthatatlan társadalmi-gazdasági folyamataiból ered, akkor vissza kell térni egy fenntartható növekedési pályára. Ehhez következetesen kell alkalmazni a fenntarthatóság három alapjának (társadalom, gazdaság, környezet) hosszabb távon is stabil fejlődését biztosító módszereket, különösen ügyelve az egyes szférák kölcsönhatására.

A fenntartható gazdasági növekedés elsősorban a helyben található társadalmi-gazdasági és természeti erőforrások hosszabb távon is biztosítható (nem a rövid távú kiszigerelésre, felélésre, hanem megőrzésére irányuló) felhasználására alapozódik. Azért értékelődnek fel a településszintű fejlesztési stratégiák, mert ezek az erőforrások elsősorban a településeken tárthatók fel, és állíthatók a fenntartható fejlődés szolgálatába.

Ezért kell erősíteni az *alulról felfelé építkezés* szemléletén alapuló tervezést is, amely nem az előbbi gyakorlatot váltja fel, hanem azt kiegészíti. Mind a kétirányú, (felülről lefelé, alulról felfelé) való építkezésre egyaránt szükség van.

A *felülről lefelé* irányuló (országos, regionális, kistérségi) stratégiának elsősorban a politikai, törvényi és pénzügyi keretek, együttműködési feltételek, valamint a szükséges infrastruktúrák (info-kommunikáció, úthálózat, energiarendszer, intézményhálózat, társulások, stb.) kialakítását kell megcéloznia. A települési szintű, *alulról felfelé* való építkezés a felülről lefelé irányuló fejlesztési stratégia által kialakított kereteket tölti meg tartalommal, az így létrejött feltételek között valósít meg lokális gazdaság- és közösségfejlesztő, a környezet állapotát megőrző és javító, a társadalmi kirekesztést, a szegénységet csökkentő, a társadalmi stabilitást, a közösség kohézióját erősítő programot.

A hátrányos helyzetű térségekben élőket sújtó többszörös válság végső okai globálisak (a kedvezőtlen globális gazdasági, környezeti és társadalmi változások), amelyekre ráakódnak a nemzeti és a regionális gazdaságban, a környezetben és a társadalmi viszonyokban végbement

torzulások. Ahhoz, hogy a regionális, vagy akár kistérségi, illetve települési programok megalapozottak legyenek, érvényesíteni kell a fenntarthatóság alapelvét, a gazdaság, a társadalom, a környezet hármasságát mindig szem előtt kell tartani. Bár az Európai Unió, mint láttuk, számos állásfoglalást tett közé a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban, valamint rendszeresen értékeli a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos fejleményeket, az utóbbi években inkább a fenntarthatatlan folyamatok erősödése figyelhető meg Európa nagyobb felében. Mindezek sokakban azt a kérdést vetik fel, hogy a fenntartható fejlődés egyáltalán lehetséges-e. A *Worldwatch Institute* is a 2013-as, a világ helyzetét értékelő kötetét is ennek a kérdésnek a vizsgálatára szentelte. (Batzaki, Katerina 2013.)

Magyarországnak is – Uniós sürgetésre már 2007-ben, még a válság kitörése előtt – elkészült a fenntartható fejlődési stratégiája, amit 2012-ben teljesen átdolgoztak. (Magyar Kormány 2007, Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2012.) Az utóbbi évek fejleményei azonban azt mutatják, hogy az ország nem éppen egy fenntartható pályán halad, akár a gazdaság, akár a társadalom állapotát vesszük figyelembe. A gazdasági növekedés 2012-ben negatív előjelűvé vált, gazdasági visszaesés következett be. A TÁRKI Zrt. 2012-es háztartás monitor vizsgálata, amelyet az *Emberi Erőforrások Minisztériuma Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság* megrendelésére készítettek, megállapította, hogy 2009 és 2012 között Magyarországon jelentősen nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek, az egy főre jutó jövedelmek tekintetében a legfelső és legalsó egytized közötti ráta 7,2-ről 9,0-re emelkedett, a legalsó tized részesedése az összes jövedelemből 3,1 százalékról 2,5 százalékra csökkent. A TÁRKI vizsgálata szerint 2009 és 2012 között statisztikailag is jelentős mértékben nőtt a relatív jövedelmi szegénységben élők aránya. (TÁRKI 2013.) Mint ahogy korábban már kimutattuk a nemzetközi vizsgálatok alapján a társadalmi egyenlőtlenségek válsággeneráló illetve a válság elmélyülését eredményező hatását, ezért alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy olyan stratégiák, valamint azt megvalósító olyan fejlesztési programok szülessenek, amelyek fenntartható pályára állítják a gazdaságot és a társadalmat egyaránt, és közben a környezet állapota is javul.

Azonban a 2012-ben megszületett fenntartható fejlődési stratégia úgy tűnik, hogy nem biztosítja e cél elérését. Ez a keretstratégia alapvetően ideológiai jellegű, mert nagyobb figyelmet szentel a kívánatosnak tartott értékváltozásoknak, mint a reálfolyamatoknak. Sokszor meglehetősen általánosan megfogalmazott célkitűzéseket tartalmaz anélkül, hogy a megvalósíthatóságukkal kapcsolatos feltételrendszert egyáltalán érintené. Pl. a demográfiai folyamatokkal kapcsolatban szerepel a következő kitétel: „Közép távon kívánatos és elérhető a születések számának növelése, a halandóság csökkentése, ezek eredményeképpen a népességfogyás lelassítása, hosszú távon a népességszám stabilizálása.” (19. oldal). Ennek objektív, az életkörülményeket érintő feltételeire nem, inkább a családdal, a házassággal kapcsolatos szemléletformálásra koncentrálna. A fenntartható mezőgazdaság megteremtése csak utalásszerűen jelenik meg, ennek objektív feltételrendszerét a stratégia egyáltalán nem érinti, az ismeretszint növelésére viszont hangsúlyt helyez. „Fontos a fenntarthatóságot szolgáló hétköznapi életstratégiákkal kapcsolatos (pl. egyszerű mezőgazdasági, kertművelési és háztartási) ismeretek átadása is.” (20. oldal.) Természetesen a fenntartható fejlődés eléréséhez alapvetően fontos a lakosság szemléletének az átalakulása is, azonban a beállítódás

leginkább a tapasztalatok (negatív: extrém hőség, szárazság, viharok, pozitív: energiatakarékosság, hőszigetelés – számlacsökkenés) hatására és kevésbé a tudati ráhatásra, felvilágosításra változik meg.

Bár a stratégiában szerepel, hogy valamennyi régióra és kisebb területi egységekre vonatkozóan is ki kell dolgozni fenntartható fejlődési stratégiát, ezek módszertanának megalkotása még várat magára. A legnagyobb problémát azonban abban látjuk, hogy bár a keretstratégia tudatosan szakít az ágazati szemlélettel – amit a 2007-ben elfogadott koncepció hibájának tart – és alapvető változásokat tart fontosnak az ágazati szemléletű tervezésben, a kormányzati és területi közigazgatás együttműködésében – hiányzik a keretstratégiából a szinergia fenntartható növekedést eredményező hatásának a kiaknázására való törekvés. Pl. a szegénység mérséklése nem csak az állam jóléti kiadásait csökkenti, hanem jótékony hatással van a gazdasági növekedésre, sőt a környezet állapotára is. Olyan fejlesztési programok kellenek, amelyek révén maximálisan kihasználhatók a szinergikus hatások. Ilyen hatásra tudatosan építő programok hiányának oka lehet az előbb említett „ágazati szemlélet”, az egyes szakpolitikai területeken hozott intézkedések összehangolatlansága is. Ezen intézkedéseket a munkamegosztás által elválasztott szervezetek valósítják meg, a saját szakmai racionalitásukat követve, amelyek részben, vagy egészben eltérőek lehetnek. Következménye az, hogy az egyes szakpolitikai területen megtett lépések ellentétes hatással is járhatnak, vagy akár kiolthatják egymást. Ezért alapvető fontosságú a különböző szakpolitikai területeken hozandó intézkedések összehangolása a fenntarthatóság elvének következetes érvényesítésével. Így biztosítható, hogy a gazdaság, a környezet és a társadalom kölcsönhatásából származó előnyöket, a szinergiákat kihasználó fejlődés valósuljon meg. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság szerkezeti átalakításának nem csupán a gazdasági növekedés elérését, hanem a környezet állapotának a javítását, a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység mérséklését is kell szolgálnia. Másfelől olyan társadalompolitikára van szükség, amely lehetővé teszi a fenntartható gazdasági növekedést a környezeti állapot fenntartása és javítása mellett. A környezeti politikának is olyan megoldásokat kell támogatnia, amelyek biztosítják a környezet állapotának megőrzése és javítása mellett a fenntartható gazdasági növekedés megvalósulását, valamint egy méltányosabb, befogadóbb társadalom létrehozását.

Olyan növekedési pályát kell találnunk, amelyen haladva mérséklődhetnek a gazdaság duális szerkezetéből (tőkeerős, fejlett technikát és sikeres piacpolitikát folytató multinacionális cégek, valamint tőkeszegény, fejlett technikát és menedzsmentet nélkülöző, hazai kis- és közepes vállalkozások) adódó feszültségek. Olyan növekedési pályára kell állnunk, amely az eddigi, felülről lefelé irányuló, a gazdasági növekedés eredményeit „csepegtető”, lefelé csordogáló fejlesztés kizárólagosságát megszüntetve teret ad az alulról-felfelé való építkezésnek is. Olyan növekedési pályára van szükségünk, amelyen haladva be tudunk kapcsolódni a globális kereskedelemben versenyképes termékeink révén, és élni tudunk a globalizáció, a liberalizált kereskedelem által nyújtott előnyökkel (pl. szoftvereket értékesítünk az USA piacain, vagy biotermékeink 80 százalékát az európai piacokon adjuk el), ugyanakkor újra birtokba vesszük hazai piacainkat is, amelyekről a hazai termelők csaknem kiszorultak. Az új növekedési pálya lényege a *globalizáció* és a *lokalizáció*, a *felülről lefelé* és az *alulról felfelé* építkezés szerves egységének megteremtése. Az új

növekedési pályán haladva a *fenntartható fejlődést* kell elérnünk, amikor a gazdasági növekedés nem rontja, hanem javítja a környezet állapotát, nem fokozza a társadalmi egyenlőtlenséget, ellenkezőleg csökkenti a szegénységet, méltányosabb társadalmi állapotot teremt.

Mint ahogy már rámutattunk, a gazdasági válság a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésében, az eladósodásban, az elszegényedésben gyökerezik. A szegénység mérséklése, a méltányos társadalom megteremtése a gazdasági fellendülés kulcskérdése, mert enyhítheti az állam jóléti rendszerére nehezedő nyomást, csökkentheti akár a költségvetési hiányt is. Nem véletlen, hogy az ENSZ, vagy a Világbank jelentős figyelmet szánnak a szegénység mérséklését célzó programok elindításának. A régi gazdaságfejlesztési módszerek hiányosságainak és hibáinak felismerése ösztönözte az ENSZ 2000 szeptemberében elfogadott millenniumi nyilatkozatának elfogadását. Nyolc, 2015-ig elérendő millenniumi fejlesztési célt fogalmaztak meg, amelyek közül az első az *extrém szegénység és az éhezés* radikális visszaszorítása volt.

A Világbank kiadványa, a *World Development Report 2008: Agriculture for Development*, a mezőgazdaság szerepét vizsgálta az extrém szegénység 2015-ig való felére csökkentésében. Az erdők pusztítása, a környezet állapotának romlása akár a fejlődő országokban, akár hazánkban összefügg a szegénységgel. Ezért a szegénység mérséklése nem csak a társadalmi humánus, a társadalmi civilizáltság kérdése, a jövő fenntarthatóságának problémája is, a társadalmilag fenntartható fejlődés feltétele. A szegénység mérséklése nélkül nincs gazdasági növekedés és nem tartható fent a társadalom stabilitása sem. A szegénység csökkentése ebből következően kemény gazdasági, politikai, környezeti érdek.

A globális klímaváltozáshoz való aktív alkalmazkodás munkahelyeket is teremthet, éppen az alacsonyabbak képzetek számára. Ilyen lehet pl. az *erdőtelepítés és gondozás*. Az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) elindította a *Plant for the Planet: Billion Tree Campaign, Fát a Földnek, Egymilliárd Fa Kampányát*. (UNEP é.n.) Fölöttébb hasznos lenne, ha ez a kampány Magyarországon is kibontakozna. Az erdősítéssel a környezet állapota javulna, e mellett az erdők jóléti és idegenforgalmi hasznosítása komoly gazdasági haszonnal járna. Egy kevésbé termékeny földterületen létesített erdő egy hektárra vetítve a vadállomány bérvadászata révén több árbevételt eredményez, ráadásul devizában, mint egy jó minőségű szántóföld búzatermése. A nagyüzemi gazdálkodás áldozatának esett hagyományos vízelvezető csatornák újbóli kiásása nem csupán a tavaszi belvízmentesítéshez járulna hozzá, hanem egy csatornahálózat kiépülése révén a tavaszi árvizek levezetésében is hasznos lenne, nem szólva a Kárpát-medencébe érkező vizek megtartásáról, az aszálykárok enyhítéséről. Ilyen csatornarendszer kiépítése, karbantartása ugyancsak munkahelyeket teremtené. Egy-egy aszályos év alkalmával a mezőgazdaságban mintegy 100 milliárd Ft-ot kitevő terméseszkövek következnek be. A víz Magyarország egyik legfontosabb természeti kincse. Az édesvizet a 21. század olajaként emlegetik a nemzetközi sajtóban. Egy komplex vízgazdálkodási rendszer kiépítése nem csupán a lakosság számára nyújtana az árvizekkel kapcsolatos nagyobb biztonságot, hanem az öntözéses gazdálkodás lehetőségeinek a bővítésével a mezőgazdasági termelők számára is új lehetőségek nyílnának.

A fenntartható fejlődést szolgáló, a gazdaság, a társadalom, a környezet szinergikus hatását kiaknázó projektek a legtermészetesebb módon a lokális gazdaságban és a helyi közösségekben valósulhatnak meg.

A lokális gazdaság megerősítése alapvetően függ a *helyi tulajdonlástól*, valamint a *vásárlóerő elszivárgásának* csökkentésétől.

A helyi tulajdonlás azért fontos, mert a helyi társadalomhoz kötődő vállalkozók rosszabb üzletmenet esetén, vagy néhány százalékos költség-csökkentés lehetősége miatt nem helyezik át vállalkozásukat más régiókba, országokba, mint ahogy azt a multinacionális tőke teszi.

A lakosság által megszerzett jövedelem minél nagyobb arányának *helyben való elköltése* biztosítja a helyi gazdasági erőforrások elszivárgásának csökkentését. A vásárló erő helyben tartásának egyik eszköze lehet a helyi pénz is, amit az önkormányzatok támogatásával és garancia vállalásával bocsátanak ki, a kereskedelmi partnerek (termelők, szolgáltatók, fogyasztók) önkéntes vállalás alapján fogadnak el. A helyi pénznek – mivel azt helyben, vagy egy kisebb, szerves gazdasági egységet alkotó kistérségben használják, jóval nagyobb a multiplifikáló, többlet keresletet generáló hatása.

Minden helyben elköltött pénz erősíti a helyi gazdaságot, hozzájárul új munkahelyek létrehozásához, a helyi adóbevételek növekedéséhez, a helyi fejlesztésekhez. Ezért az önkormányzatoknak arra kell törekedniük, hogy minél több helyi tulajdonlason alapuló ipari-, kereskedelmi- és szolgáltató vállalkozás legyen a településen, a lakosok mindennapi szükségleteik kielégítésének lehetőségét helyben találják meg. A helyi vállalatok üzletvitelükhöz helyi szolgáltatásokat vesznek igénybe, ami további munkahelyeket teremt. A helyi vállalkozások megerősödésének folyamatát az önkormányzatok telephelyek létesítésével, kedvezményes bérleti lehetőségekkel, helyi adózási könnyítésekkel ösztönözhetik. A helyi gazdaság erősítésében döntő szerepe van a *szövetkezésnek*. A szövetkezés révén az észak-olaszországi *Emilia Romagna* tartomány az elmúlt három évtized alatt az olaszországi középmezőnyből az élre, az Európai Unió 122 régiója közül a 10. helyre tornázta fel magát. Ebben a régióban a gazdaság legerősebb ágazata a szövetkezeti szektor, amely egyaránt jelen van a lakásépítésben, a mezőgazdasági termelésben, a kiskereskedelemben és a szolgáltatásokban. (Roseland, Mark – Soots, Lena 2007.)

A helyi gazdaság és társadalom megerősítésben döntő szerepet játszik a *szegények társadalmi felemelkedésének elősegítése*, mindenekelőtt az *oktatás*, a *foglalkoztatás-bővítés* (első lépcsőként a szociális foglalkoztatás, közcélú és közhasznú munkák szervezése), valamint az *önfoglalkoztató vállalkozó válás* elősegítése révén.

Csak a három éves korban elkezdett és az általános iskolában is folytatódó integrált oktatás hozhat eredményt, de csak akkor, ha a hátrányok leküzdéséhez a gyermekek és fiatalok személyre szabott pedagógiai program révén jelentős segítséget kapnak. Ehhez elengedhetetlen a kis létszámú, (20 fő alatti) osztályközösségek kialakítása, mert a nagy-létszámú osztályokban lehetetlen a tanuló tudásszintjéhez és személyiségéhez igazított pedagógiai ráhatás. Ha ez párosulna a korszerű oktatás- és számítástechnikai eszközök alkalmazásával, jelenleg elképzelhetetlenül eredményes lehetne a hátrányos helyzetű

gyermek felzárkóztatása és ezáltal a szegénység újratermelődésének a megakadályozása. A közismereti tárgyak oktatásának csökkentésével „könnyített” szakmunkásképzés a jövőbeli szakmaváltás, az élethossziglan szóló tanulás lehetőségét korlátozza. Ehelyett a szakmunkásképzést ki kellene egészíteni legalább 3-4 éves államilag támogatott gyakornoki foglalkoztatással, ami a szakma begyakorlása révén valóban piacképesé teheti a kezdő szakmunkásokat. Amit ma a társadalom megspórol a pedagógus béreken a csoportok összevonásával, a nagyobb létszámú osztályok kialakításával, végső soron az oktatási rendszerből való forráskivonással, azt majd sokszorosán kiadja segélyekre, munkanélküli támogatásra, vagy akár javító intézetekre, börtönökre.

A szegénységből való kitörés csak több lépcsőben lehetséges. Csak a települések adottságaihoz és az ott élők sajátos helyzetéhez igazodó helyi fejlesztési programokkal lehet ezt a fejlődési folyamatot elérni. Az első lépcső lehet a segélyezéstől való függés csökkentése az önellátás mértékének a növelése által. A saját kert művelése lehet az első lépcsőfok. 2013-ban a kormányzat bejelentette, hogy a 2012-ben közreadott *Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégia* (Vidékfejlesztési Minisztérium 2012) megvalósításának egyik lépéseként elindította a háztáji gazdálkodás újbóli fellendítésére szolgáló programot, ami előremutató kezdeményezés lehet, amennyiben valóban érdemi lépések történnek ezen a téren. A depressziós térségekben, ahol nagy számban élnek olyanok, a korábban bányákban, vagy azóta már megszűnt nehézipari üzemekben dolgoztak, nem rendelkeznek mezőgazdasági ismeretekkel és tapasztalatokkal, így számukra az önellátásra való áttérés nem csupán annyiban áll, hogy kiosztunk számukra némi vetőmagot, vagy egy-két tenyészállatot, amelyek előbb vagy utóbb a család tányérjára kerülnek. E területeken az ételkészítés önellátás megteremtése sokkal nagyobb és szisztematikusabb támogatást igényel, de nem lehetetlen, mint ahogy azt a városi szegénység enyhítésére, egyben a városi lakosság életmódjának kedvezőbbé tételére, a városi mezőgazdaság megteremtésére irányuló kezdeményezések fellendülése is mutatja. (EPA 2011., Real Estate Foundation 2013.)

Ugyanakkor valószínűbb, hogy a mezőgazdaságban járatlan, a depressziós térségekben lakók számára az egyik kitörési út az lehet, ha olyan helyi projektekben juthatnak munkához, amelyek a települések energiafüggetlenségének a növelését, egyben az energiaszegénység mérséklését célozzák meg. (Épületek energiahatékonyságának növelése, energiaültetvények létesítése, erdészeti és mezőgazdasági melléktermékek energetikai hasznosítása, háztartási és kommunális hulladékok újrahasznosítása, erdőtelepítés és gondozás, árvíz- és belvízmentesítés, parlagfüves területek felszámolása, település-fenntartás, stb.) Ezek a programok a helyi gazdaság mozgásba hozatala, valamint a szegénység mérséklése mellett kedvezően hatnak a környezet állapotára is, kihasználva a szinergikus hatásokat.

A hátrányos helyzetű térségek is fejleszthetők a *zöld gazdaság* szerveződésének támogatása révén, a *fenntartható fejlődés* elveinek alkalmazásával. A zöldséggazdaság, az organikus, fenntartható mezőgazdaság a *méltányos kereskedelem* térnyerésével a kevésbé képzett munkaerő számára is nagy számban teremthet munkahelyeket.

Természetesen a hátrányos helyzetű embereket „helyzetbe kell hozni”, fel kell készíteni őket arra, hogy akarjanak és tudjanak is élni ezekkel a lehetőségekkel. Ez egy több lépcsős folyamat, amelynek során az alkalmazandó stratégia főbb fázisai következők:

- segélyezéstől az önfenntartásig
- önfenntartástól a piacképes munkavállalói állapot eléréséig
- a munkavállalói létben szerzett tudásra, készségekre és tapasztalatokra támaszkodva az önfoglalkoztató vállalkozóvá válás.

Az első fázisban egy olyan átfogó szociális programra van szükség, amelynek középpontjában a szegénység újratermelődésének megakadályozása áll, amely a gyerekek és fiatalok oktatásával, illetve a nők szerepének erősítésével, az önségítés módszereinek elterjesztésével erősíti az önfenntartást, a segélyektől való függés mérséklését.

A második fázisban a *szociális gazdaság* szervezésének módszereit alkalmazva, az értelmes, értéket teremtő közfoglalkoztatás lehetőségeit kihasználva kell visszaállítani a hátrányos helyzetű emberek munkavégző képességét, növelni foglalkoztathatóságuk szintjét.

A harmadik fázisban a stratégia az, hogy ha nem kap munkát, hozza létre a saját munkahelyét, legyen önfoglalkoztató vállalkozó. A piaci rések feltárása mellett a vállalkozói készségek fejlesztése, az ismeretek növelése, a mikro-finanszírozás lehetőségeinek kihasználása, a közterhek fizetésének mérséklése, szociális szövetkezetek létesítése képezi a megoldandó feladatokat. Az ENSZ 2012-t a szövetkezés évének nyilvánította. Ennek során világszerte nagy figyelmet kapott a szociális gazdaság élénkítése, és ezen belül a szociális szövetkezetek szervezése is, amely révén csökkenthető a szegénység, bővíthet a foglalkoztatás, miközben a környezet állapota is javulhat. A szociális szövetkezeti mozgalom fellendítését a kormányzat is fontosnak tartja, ahogyan azt a szociális szövetkezetekkel kapcsolatos szabályozás 2013. március elején folytatott parlamenti vitája is tanúsítja. Ugyancsak előrelépést jelent, hogy 2013-ban ismét lehetett pályázni szociális szövetkezetek létesítésére, illetve a már meglévők által megvalósítandó foglalkoztatást bővítő programokra.

Az igazán komoly előrelépést a szegénység leküzdésében tehát az *önfoglalkoztató vállalkozóvá válás* jelenti. Ehhez jelentős segítséget adhatnak az önkormányzatok is, pl. képzések szervezésével, vállalkozási szolgáltatásokkal (iroda, könyvelés, adótanácsadás), vagy akár megrendelésekkel (járdaépítés, önkormányzati intézmények festése, karbantartása, stb.).

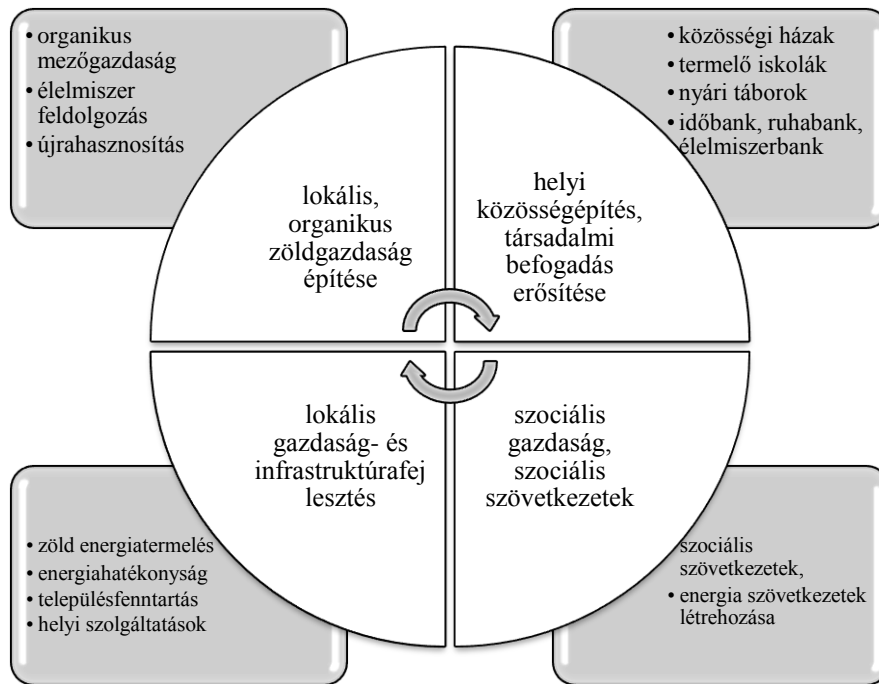
A lokális társadalomfejlesztés, a közösségek megerősítése szorosan kapcsolódik a helyi gazdaság fejlesztéséhez.

A közösségfejlesztés Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban indult fejlődésnek még a 19. század második felében és a 20. század elején (Varga A.T. – Vercseg I. 1998)

- A közösségfejlesztés célja a szegénység és a szociális kirekesztés elleni harc, a társadalmi beilleszkedés elősegítése a közösség tagjainak helyi problémák megoldásában való aktív részvétele révén.

- A közösségfejlesztés a helyi természeti, gazdasági, társadalmi és kulturális erőforrások feltárására és hasznosítására irányul. Alulról felfelé való építkezést jelent.
- A lakosság aktívan részt vesz a helyi szükségletek feltárásában, a fejlesztési célok kijelölésében, a fejlesztési programok megfogalmazásában.
- A fejlesztési folyamatban aktívan részt vesz a helyi önkormányzat is, de szerepe elsősorban a segítség, hiszen az a cél, hogy egy utca, egy település-rész lakói egymással összefogva, a saját érdekükben, önállóan végezzék el az általuk fontosnak tartott feladatokat.
- Az önkormányzatok oktatással, szakértők biztosításával is segíthetik a lakosság önszerveződését.
- A lokális társadalomfejlesztésben nagy szerepe van a civil szervezeteknek, a lakosság különböző spontán szerveződéseinek is.
- A lokális társadalomszervezés a szolidaritás erős szálaival kötheti össze a helyi társadalom tagjait, megteremtve az önsegítés gyakorlatát. Ilyen lehet kisgyermekes családok gyermekruha cseréje, fiatal anyák egymás segítése pl. gyermekek felügyeletének vállalásával. Gépek kölcsönzése, kalács munka az önsegítés hagyományos és bevált formája.
- A helyi társadalom fejlesztése elkötelezett aktivisták csoportba szervezésével kezdődik, a lakosság megszólításával, aktivizálásával, fejlesztési célok megfogalmazásával, fejlesztési programok kidolgozásával és megvalósításával folytatódik.
- A lokális gazdaság- és társadalomfejlesztés nem szükségszerűen korlátozódik egy településre. A kistérségek keretében együttműködő települések számos olyan feladatot oldhatnak meg közösen sikeresen, amivel egyedül nem tudnának megbirkózni. Ilyen lehet pl. iskolák szaktanárokkal való ellátása, a szociális és egészségügyi ellátás fejlesztésének közös megoldása.
- A lokális gazdaság- és társadalomszervezés ma még jórészt kihasználatlan lehetőséget jelent. A globális folyamatok egyre drasztikusabban jelentkező hatásai azonban egyre több település önkormányzatát és helyi közösségét ösztönzik majd arra, hogy elkészítsék saját gazdaság- és társadalomfejlesztési, energia-takarékossági és klímavédelmi programjaikat.

A lokális gazdaság- és társadalomfejlesztés főbb területei

Forrás: saját szerkesztés

Településszintű fejlesztési stratégiák alkotása

Nyilvánvaló, hogy a települések fejlesztési stratégiájának még az irányvonalát is felvázolni egyre bonyolultabb feladatot jelent a települések lélekszámának és térbeli szerepének, hatókörének, vonzásának növekedésével.

Ennek során nagy figyelmet kell fordítani a térbeli együttműködési lehetőségekre, pl. a bevált kistérségi együttműködési formákra, társulásokra, a nagyobb és kisebb települések egyenlő félként megvalósuló, kölcsönös előnyökkel járó kooperációjára.

Egy vízió, vagy akár egy részletesebben is kidolgozott stratégiának egyaránt kell irányulnia a helyi gazdaságra, a lokális közösség fejlesztésére, a társadalmi befogadás erősítésére, a természeti környezet állapotának a megőrzésére, a települési környezet, az életminőség javítására. Ez teremti meg a helyi érdeket, ami alapja lehet a lakossági összefogásnak, a lokális közösség kohéziójának.

Nem egyszeri feladat a stratégia-alkotás, folyamatosan megújuló munkáról van szó, mert a társadalmi-gazdasági környezet változásaihoz kell mindig hozzáigazítani a programokat.

A helyi gazdaság és közösség fejlesztésére irányuló programok képesek igazi nemzeti egységet teremteni, mert egy település fejlődésében minden ott lakó ember érdekelt, nincs

bal- és jobb oldali szegénység, a szélvihar, a szárazság, a nyári hőség sem válogat politikai hovatartozás szerint.

A helyi stratégia megalkotásának alapfeltétele egy ütőképes, a közösség által elfogadott lakosokból, helyi politikusokból, vállalkozókból, értelmiségiekből álló munkacsoport létrejötte. E csoportot a lokális stratégia alkotásban jártas szakembereknek kell munkájukra felkészíteni.

A csoport első feladata a település társadalmi-gazdasági helyzetének feltárása, az adottságok (erősségek, gyengeségek) és a lehetőségek számbavétele. Ezen elemzésre támaszkodva kell a fejlesztési célkitűzéseket (prioritásokat) megfogalmazni. Ezután következhet az egyes, konkrét programok megtervezése, ezek időbeli ütemezése, a finanszírozási lehetőségek figyelembevételével.

A stratégiát és a konkrét programokat meg kell vitatni a civil szervezetek képviselőivel, az érintettek lehető legszélesebb körével, a helyi lakosságot hatékonyan kell tájékoztatni. Ugyancsak szükséges a programok megvalósítására irányuló pályázati lehetőségek feltárása, pályázatok írása. A programok megvalósítását nyomon kell követni, az eredményeket és kudarokat egyaránt értékelni kell, és ez alapján a szükséges változtatásokat el kell végezni.

A környezeti politikának is a fenntartható fejlődést szolgáló kistérségi és helyi komplex programok kialakítását kell szorgalmaznia. Ehhez a kormányzatnak biztosítani kell a szükséges törvényeket, a megfelelő szabályozási környezetet, valamint a pénzügyi feltételeket, hogy az egyes hátrányos helyzetű térségek, települések adottságaihoz igazodó fejlesztési projektek szülessenek meg. Olyan programokra van szükség, amelyek messzemenően ki tudják használni a környezeti állapot javításából, az energia önellátás növeléséből, a foglalkoztatási lehetőségek bővítéséből, a szegénység csökkentéséből eredő pozitív kölcsönhatásokat. A kistérségi együttműködésen alapuló, ugyanakkor lokális programok az alábbi területeken biztosíthatják a fenntartható fejlődés előmozdítását:

- A települési környezet állapotával kapcsolatos társadalmi egyenlőtlenségek kezelése (árvíz, belvíz által veszélyeztetett lakóterületek mentesítése, a forgalmas utak mentén élők levegő-tisztasági és zajvédelme, ipari veszélyes hulladékokkal szennyezett területeken élők egészségvédelme, az ivóvíz minősége általi egészségkárosodás lehetőségének kiküszöbölése, stb.)
- Az éghajlatváltozással együtt járó veszélyeztetettség mérséklése. Pl. a hő-stressz elleni védekezés a városokban a zöldfelület növelésével, zöldtetők létesítésével, a városi mezőgazdaság támogatásával, olyan napelemes rendszerek kiépítésével, amelyek télen fűtnek, nyáron környezetbarát módon hűtnek. Mindezen fejlesztéseket elérhetővé kell tenni a szegényebb lakóközösségek számára is. További megoldandó feladat a természeti csapásokkal kapcsolatos biztosítási lehetőségek megteremtése a szegényebb lakosság esetében is.
- A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok által (is) lakott területek tisztaságának növelése, a járványveszély elhárítása, ebben az érintett lakosság érdekeltségének

megteremtése a szelektív hulladékgyűjtésre való áttérés ösztönzése (hulladékszállítási tarifák csökkentése, felvilágosító kampányok, stb.) révén.

- A kihűlés és a fagyhalál elleni védekezés az energiaszegénység mérséklése révén, az energia önellátás lehetőségének megteremtésével (energiaültetvények, közösségi napelem-parkok, energiaszövetkezetek, stb.)
- A hátrányos helyzetű családok számára is lehetővé kell tenni az épületek energiahatékonyságának növelését (hőszigetelés, nyílászárók cseréje, fűtési rendszerek korszerűsítése, stb.)
- Az energia- és közüzemi számla hátralékosok adósságcsapdába kerülésének hatékony megakadályozása olyan komplex programok révén, mint pl. az Egyesült Királyságban elindított *Energiaszámla Forradalom Kampány (Energy Bill Revolution Campaign)*. (Centre for Sustainable Energy 2013.)
- Mindezen programok számára a szükséges pénzügyi források biztosítása (vissza nem térítendő támogatások, alacsony kamatozású hitelek), valamint az ezeket kezelő pénzügyi infrastruktúra megteremtése (Zöld bank, zöld hitelek, mikro-hitelek, stb.)
- A környezeti érdekvédelmi rendszer továbbfejlesztése, érdekegyeztető fórumok, zöld kerekasztal folyamatos működtetése, a kormányzati szervek, az érintett vállalkozói szféra, valamint a civil szervezetek folyamatos párbeszéde a hatékony együttműködés megteremtése céljából.

Egy előremutató kistérségi Leader projekt

Miskolcot gyűrűként körbevevő 44 település fejlesztésén munkálkodik a *Bükk-térségi Leader Egyesület*. Működési területüket a következő települések adják: Alacska, Alsózsolca, Arnót, Bogács, Borsodgeszt, Böcs, Bükkábrány, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralja, Dédestapolcsány, Emőd, Felsőtárkány, Felsőzsolca, Gesztely, Harsány, Hernádkak, Hernádnémeti, Kács, Kisgyőr, Kistokaj, Kondó, Mályi, Mályinka, Muhi, Nyékládháza, Onga, Parasznya, Radostyán, Répáshuta, Sajókápolna, Sajókeresztúr, Sajólád, Sajólászlófalva, Sajópetri, Sály, Szirmabesenyő, Szomolya, Tard, Tardona, Tibolddaróc, Varbó. A települések között csak négy kisváros található, a többi falu. A térség lakossága 2008-ban kerekén 94 ezer fő volt.

Bükk-térségi Leader Egyesület működési területe

Forrás: Bükk-térségi Leader Egyesület: Helyi vidékfejlesztési stratégia 2008-2013

Ez a térség több szempontból is hátrányos helyzetű. Egyaránt megtalálhatók itt a gazdaságilag fejletlen és az ipari válság által sújtott depressziós térségek. A dombok és hegyek völgyeiben megtelepült falvak jó részét nem érintette az ipari fejlődés, lakóinak többsége a korlátozott lehetőségekkel rendelkező mezőgazdaságból is csak szűkösen tudott megélni, ezért a megye szénbányáiban és nehézipari központjaiban igyekeztek munkát találni. A térségben az 1980-as évek végéig virágzott az államilag támogatott bányászat, kohászat, a gépgyártás, a vegyipar. Azonban a gazdasági szerkezetváltás és a válság következtében egyre-másra zártak be a bányák, szűntek meg a nehézipari üzemek, aminek következtében az országos átlagot jóval meghaladó munkanélküliség alakult ki a térségben. A bányákban és a nehéziparban az országos szintnél magasabb munkabérek mágnesként vonzották az ország minden részéből a hátrányos helyzetű embereket, többek között a romákat is. A becslések szerint a térség lakosságán belül a romák aránya mintegy 15 százalék lehet, akik a településeken belül szegregáltak élnek, munkaerő-piaci esélyeik többek között az alacsony iskolai végzettségük miatt is rendkívül alacsonyak. A romák nagy számban élnek a volt bányatelepeken, rozsdaovezetekben, az itt kialakult nyomortelepek környezeti állapota, a közegészségügyi viszonyok a harmadik világbeli *slumokra* emlékeztetnek.

A gazdasági, szociális és környezeti leromlás egymást erősítő spirálja jellemzi a térséget. Ennek főbb megnyilvánulásai a következők: a megélhetési lehetőségek beszűkülése, a munkanélküliség extrém szintje, a szakképzetlenek arányának a gyors növekedése, a fiatal és képzetlenebb munkaerő elvándorlása, a lakosság elöregedése, a súlyos betegségek egyre fiatalabb korban való megjelenése, a lakóhelyi közösségek szétesése, a vagyon elleni bűncselekmények megszorodása. A környezeti leromlás okozója a kommunális hulladékgazdálkodás fejletlensége is. Bár Hejőpápin felépült egy regionális hulladéklerakó, a településekről a folyékony és szilárd hulladékot a hátrányos helyzetű csoportok számára megfizethetetlenül magas költségen szállítják el, ami miatt rendkívüli mértékben elszaporodott az illegális szemétkerakás. A Sajó és a Hernád folyók menti síkterületen mezőgazdasági nagyüzemek is vannak, amelyek az élőlétséggel való takarékoság által is motivált, kiterjedt gyomirtó- és növényvédőszer használat következtében jelentősen károsítják a természeti környezetet, nem szólva a nagyüzemi, intenzív állattartás antibiotikum maradványokkal erősen szennyezett folyékony trágyájának talajkárosító hatásáról. (Bükk-térségi Leader Egyesület 2008.)

A *Bükk-térségi Leader Egyesület* olyan akciótervet dolgozott ki és valósít meg, amely a térség adottságaira építve próbálja elérni a fenntartható növekedést, megállítani a szociális és környezeti leromlást. A fejlesztési célkitűzések logikája az, hogy maximálisan és fenntartható módon kell kiaknázni a helyben található természeti erőforrásokat. Az erősen környezetszennyező nehézipar leépülése akár lehetőség is lehet, a hátrányból előnyt lehet kovácsolni az ökológiai gazdálkodásra való áttéréssel. Ennek főbb területei a következők lehetnek: az ökológiai gyephasznosítás, a legeltetéses és extenzív állattartás, a rétgazdálkodás, a nedves gyepterületek kaszálóként való hasznosítása, a fás legelők, legelőerdők rehabilitációja, organikus, elsősorban a helyi fajtákra alapozott gyümölcs- és szőlőtermesztés valamint feldolgozás, beleértve a korlátlan piaccal rendelkező gyümölcs-aszalványok előállítását napenergia felhasználásával.

A térség bővelkedik a természeti szépségekben, ami hatalmas turisztikai vonzerőt jelent. Ezt növelheti a térség kulturális öröksége, amelynek hasznosításra számos projektet indítottak el, mint pl. a helytörténeti és helyi szakmai gyűjtemények látogathatóságának fejlesztése. A turizmusfejlesztés nem csak a múltra, hanem a jövőre is koncentrál a 21. századi, élenjáró technikai fejlesztéssel, mint amilyen az elektromos autók elterjedését szolgáló töltő állomások hálózatának kiépítése. Ugyancsak az idegenforgalom fejlődését segíti elő a kreatív *Leader* ifjúsági parkok kialakítása, vagy az egészségmegőrzést szolgáló „*Natura Sanat*” központok létrehozása, amely hozzájárulhat a falusi- illetve akár a középkategóriás vendéglátás fejlesztéséhez is.

A térségben előállított élelmiszerek hasznosítást célozza a „Helyi közösségi konyhák fejlesztése” c. projekt. Ezeket a közösségi konyhákat a 21. századhoz illő módon megújuló energiával fogják működtetni.

A *Bükk-térségi Leader Egyesület*, mint vidékfejlesztési közösség a legfontosabb feladatának tartja a munkanélküliség felszámolását, a nagyobb hozzáadott értéket előállító helyi gazdaság fejlesztését. Tudatosan építenek a helyi közösség, a helyi gazdaság, a természeti és a települési környezet kölcsönhatásából eredő szinergikus hatásokra. Mindez nem az iparosítás előtti állapotok visszaállítását célozza, hanem a 21. századi tiszta technológiák növekvő használatával együtt járó lehetőségeket akarja kiaknázni. A térség fejlesztésében kiemelt szerepet szánunk a megújuló energiaforrások használatára épülő decentralizált, az import energiától való függést csökkentő energiarendszernek. 2010-ben 27 településen indították el az „Egy falu – 1 MW” elnevezésű programot. Pályázati forrásokból 27 településen hoznak létre u.n. *energia udvarokat*, amelyekben általában közintézményekre telepített napelem- és napkollektorok szolgáltatnak energiát, legalább 50 százalékban kiváltva a fosszilis energiaforrásokat.

A napenergia hasznosítása mellett a bio-energiára is építenek. A térségben létesült kisléptékű biogáz telepeken nem csupán a folyékony trágyát használják fel, hanem a parlagfű és a gaz által ellepett területek mentesítése során nyert zöld biomasszát is. Amennyiben a lekaszált parlagfűvet és gáz a munka nélkül levő emberek beszállítják a telepekre, akkor fizetnek érte. A kommunális szerves hulladékért, a biomasszáért a beszállítók készpénzt, elektromos- vagy

hőenergia bónuszt kapnak, amely enyhítheti az energiaszegénységet is. Így kettős cél teljesül: a hátrányos helyzetű emberek kiegészítő jövedelemhez jutnak, és egyben javul a környezet állapota is.

Ugyancsak munkalehetőséget teremt a különböző faipari hulladékok, nyesedékek, mezőgazdasági hulladékok összegyűjtése és közintézmények kazánjaiban való eltüzelése is. A 27 faluközösségi energiaudvarban száz százalékban EU Leader forrásból, 277 millió Ft értékben a következő megújuló energiatermelő berendezések létesítésére kerül sor: 24 db 3-5 kW/db teljesítményű naperómű, 5 db 5-10 kWp/db növényolajos mini erőmű, 2 db 60 kW/db napparabola, 2db 120 kW/db faapríték kazán, 1 db 1,7 kWp szélgenerátor, 18 db 2 m² felületű napkollektor. (Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011.)

A megújuló energiaforrások és a biogazdálkodás integrációja valósul meg a bükkaranyosi hidrogénfalú melletti Nagy-ferenczi tanyán. A bogyós gyümölcsű ültetvények (fekete ribizli, piros ribizli, köszméte) sorközének gyommentesítését az ott legelésző szürke marhák „végzik”. A bogyós gyümölcsökből kiváló szörp és lekvár, sőt aszalvány készül. Más gyümölcsök aszalására is alkalmas szárítóhoz a hőenergiát egy kisméretű naperómű szolgáltatja, a trágya egy része, a lekaszált lágyszárú növények a kisméretű biogáz telepen termelnek energiát, a folyamat végterméke pedig jó minőségű, csirátlanított trágya. A Nagy-ferenczi tanya jól dokumentálja, hogy a külterjes állattenyésztés + organikus gyümölcstermesztés + a megújuló energiával történő élelmiszer feldolgozás hatékony, gazdaságos és fenntartható mezőgazdaságot hozhat létre, amely az egyik kitörési lehetőséget jelenti a hátrányos helyzetű térségek számára is. (Dr.Nagy József 2010.)

A 21. századi technika alkalmazásának a legjobb példája az Egyesület székhelyén, Bükkaranyoson, Miskolctól 10 km-re levő településen létesítésre kerülő hidrogénfalú, amelynek beruházási munkálatai már megkezdődtek. Ennek keretében már megépült egy, a megújuló energia felhasználás lehetőségeit bemutató oktatási központ, amelyet a Debreceni Egyetem is hasznosít. A hidrogénfaluban fog felépülni a térségben létesített megújuló energiatermelő berendezéseket egységbe szervező energia mikrohálózat, a „Mikrovirka” (Magyar Virtuális Mikrohálózatok Mérlegköri Klasztere) központja, amely az okos hálózati technika alkalmazásával teremt egyensúlyt az áramtermelés és a fogyasztás között, illetve gondoskodik a mikro-hálózatnak a MAVIR országos hálózatába való integrálásáról is. Ez a fejlesztés mintegy 3 milliárd Ft-ot kitevő Leader támogatásból valósul meg. A rendszer teljes kiépülése esetén a 44 bükki település lakóinak, önkormányzatainak és vállalkozásainak egyre bővülő köre számára valósul meg az energia önellátás részben vagy teljes mértékben, és válik valóra az energiarendszer demokratizálása, amikor az energiafogyasztók egyben energiatermelők is lesznek és ellenőrzésük alatt tudják tartani saját fogyasztásukat. (Dr. Nagy József – Varga István 2009.)

A hidrogénfalú, mint település 33, egyenként 6000 m² nagyságú telken felépülő, energiatakarékos házakból fog állni, amelyek együttesen egy autonóm módon működő mikro-energiahálózatot képeznek, amely azonban arra is képes, hogy a megtermelt többletenergiát betáplálja az országos hálózatba is. A hidrogénfaluban lakók mintegy 200 hektáron organikus

élelmiszertermeléssel is foglalkozhatnak, mind a gazdaságuk, mind a háztartásuk áramellátását megújuló energiaforrásokból biztosítják. Az energiaellátást, a szennyvízkezelést önállóan megoldó település fenntartható fejlődésének alapja a nap-, a szélenergia és a hidrogéntekológia kombinációja. 2003-ban épült meg a tervezett hidrogénfalu mellett vezető, Miskolcot Emóddal összekötő út mentén egy 225 kW-os, dán Vestas V27 típusú szélérőmű, amely által szolgáltatott elektromos energia segítségével a vízből hidrogént állítanak elő, ami elsősorban energiatárolóként fog funkcionálni. A háztartásokhoz saválló csővezetékekben jut el a hidrogén, amelyet üzemanyagcellákban felhasználva elektromos áramot lehet vele előállítani, miközben hő szabadul fel, amelyet fűtésre is lehet használni. A hidrogénfaluvall kapcsolatos tájékoztató előadások tartalmazzák a hidrogéntekológiai eszközök, hidrogéncellák megnevezését is, amiből arra lehet következtetni, hogy bár a szakirodalom ezek alkalmazását ma még meglehetősen drágának tartja, a projekt irányítói megvalósíthatónak tartják a hidrogén alapú energiatárolást a hidrogénfalu projekt forrásaiból. (Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011.)

A Bükk-térségi Leader Egyesület által kidolgozott és megvalósított fejlesztési projektek azt bizonyítják, hogy nem reménytelen még a hátrányos, vagy depressziós térségek válságból való kilábolása az érintett települések önkormányzatainak, vállalkozóinak és civil szervezeteinek az összefogásával, az Uniós források hatékony felhasználásával, a fenntartható fejlődés elveinek következetes alkalmazásával, a szegénység, a munkanélküliség elleni küzdelem, az organikus mezőgazdaságra való áttérés, a megújuló energiaforrások növekvő használatából eredő szinergikus hatások tudatos felhasználásával.

Felhasznált irodalom

Batzaki, Katerina 2013: Going Beyond Sustainable. An Interview with Robert Engelman
<http://www.worldwatch-europe.org/node/153>

Buffet, Warren 2002: To the Shareholders of Berkshire Hathaway Inc
BERKSHIRE HATHAWAY INC.
<http://www.berkshirehathaway.com/letters/2002pdf.pdf>

Bükk-térségi Leader Egyesület 2008: Helyi vidékfejlesztési stratégia 2008-2013

Centre for Sustainable Energy 2013: How will welfare reforms affect fuel poverty?
http://www.cse.org.uk/news/view/1709?utm_source=CSE+e-news&utm_campaign=4ce7373049-CSE_e_news_mid_Jan_2013&utm_medium=email

Dr. Nagy József . – Varga István 2009: A Magyar Virtuális Mikrohálózatok Mérlegköri Klaszter (Mikrovirka) fejlesztésének eredményei és a bükkaranyosi hidrogénfalu tervei
http://www.e-met.hu/files/cikk41_eloadas_Varga_Istvan_MIKROVIRKA_2009-nov-11.pdf

Dr. Nagy József 2010: Energia-önellátó élelmiszeripari kisüzem mintaprojekt a bükkaranyosi hidrogénfaluban
http://www.techplatform.hu/letoltes/ngy_jozsef_0511.pdf

Dr. Nagy József – Vass Lajos 2011: Hidrogén infrastruktúra a Bükk-Mak Leader Mikrovirka típusú „1 falu – 1 MW” integráció II. ütemében
http://www.hfc-hungary.org/Vass_Lajos_BUKK_MAK_1_falu_1_MW.pdf

EPA 2011: Brownfields and Urban Agriculture Interim Guidelines for Safe Gardening Practices
http://www.epa.gov/swerosps/bf/urbanag/pdf/bf_urban_ag.pdf

Európai Bizottság 2010: A Bizottság Közleménye EURÓPA 2020 Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF>

Európai Bizottság 2011: A Bizottság közleménye az Európai parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának Rio+20: a zöld gazdaság és a jobb irányítás felé vezető úton. Brüsszel, 2011. 06. 20.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0363:FIN:HU:PDF>

Fulai, Sheng é.n. : A Green Economy: Conceptual Issues
<http://www.unep.org/civil-society/Portals/59/Documents/GMGSF12-GE-Conceptual-Issues.pdf>

Fullbrook, Edward 2012: The Political Economy of Bubbles, *Real-world Economics Review*, issue no. 59, 12 March 2012, pp. 138-154,
<http://www.paecon.net/PAERReview/issue59/Fullbrook59.pdf>

Lukovics Miklós 2008: A térbeli különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) 2008: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 248-263. o.

Magyar Kormány 2007: Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia 2007.
<http://www.nfu.hu/doc/198>

Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2012 : Fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012-2024
http://www.nfft.hu/dynamic/NFFS_rovid_OGYhat_melleklete_2012.05.16_vegso.pdf

OECD 2011: Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising
<http://www.oecd.org/els/soc/dividedwestandwhyinequalitykeepsrising.htm>

Real Estate Foundation 2013: The Urban Farming Guidebook Planning for the Business of Growing Food in BC's Towns & Cities
<http://69.89.31.205/~refbcom/userfiles/Urban-Farming-Guidebook-2013.pdf>

Renner, Michael 2012: Making the Green Economy Work for Everybody. In: State of the World 2012: Moving Toward Sustainable Prosperity. Worldwatch Institute, 2012.
<http://www.worldwatch.org/system/files/SOW12%20Summary%20%28Chapter%201%29.pdf>

Roseland, Mark – Soots, Lena 2007: A helyi gazdaságok megerősítése . In: A világ helyzete 2007. Városaink jövője. Föld Napja Alapítvány, Bp. 2002-224. old.

Ruccio, David 2013 A.: US wages and productivity 1968 – 2012 (minimum, average and the 1%)
<http://rwer.wordpress.com/2013/02/21/us-wages-and-productivity-1968-2012-minimum-average-and-the-1/>

Ruccio, David 2013 B.: Inequality and the current crises
<http://rwer.wordpress.com/2013/05/01/inequality-and-the-current-crises/>

Stiglitz, Joseph,E. 2012: The Price of Inequality How Today's Divided Society Endangers Our Future w. w. Norton & Company

Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) 2012: Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban TÁRKI Monitor jelentések 2012.
http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

Taleb, Nassim Nicholas 2009 Ten principles for a Black Swan-proof world
<http://www.foolledbyrandomness.com/tenprinciples.pdf>

The World Bank 2012: Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6058/9780821395516.pdf?sequence=1>

Torello, A.- Robinson F. – Hannon P. 2013.: Barroso Limit Austerity EU Official Says. The Wall Street Journal April 23, 2013.
<http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324874204578438250267965718.html>

UNESCO 2011: Towards a Green Economy and Green Societies
<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001925/192543e.pdf>

UNEP é.n.: Plant for Planet The Billion Tree Campaign
http://www.unep.org/pdf/BTC_Booklet.pdf

UNEP 2009: Global Green New Deal, Policy brief
http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf

Vandemoortele, Milo: Within-Country Inequality, Global Imbalances and Financial Instability. Desk Study for the Netherlands Ministry of Foreign Affairs Overseas Development Institute London, 2009. <http://www.odi.org.uk/resources/download/4165.pdf>

VARGA A. Tamás - VERCSEG Ilona 1998: *Közösségfejlesztés* Magyar Művelődési Intézet, Bp.

VÁTI: Fejlesztési prioritások hátrányos helyzetű térségekben
<http://www.vati.hu/static/otk/int/otk1998fel61.pdf>

Vidékfejlesztési Minisztérium 2012: Nemzeti Vidékstratégia 2012 – 2020
<http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf>